

знаходить свій вираз в наявності протиріч окремих норм, що регулюють одні й ті ж відносини, різних нормативно-правових актів, наявності білих плям у трудовому законодавстві та відсутність ясності в формулюваннях окремих положень нормативно-правових актів. Також до причин цієї групи можна віднести низьку правову культуру роботодавців і працівників, тобто незнання або погане знання трудового законодавства. Все це призводить до порушення норм трудового законодавства, неоднозначного тлумачення норм трудового права суб'єктами трудових правовідносин, сприяє виникненню добросовісної помилки однієї із сторін спору про наявність чи відсутність фактичних обставин, що дають право на застосування певних норм закону. Окремо слід виділити таку причину, як свідоме порушення роботодавцями трудового законодавства, колективного договору (угоди) та трудового договору, що неодмінно тягне порушення трудових прав найманих працівників.

До причин організаційно-господарчого характеру відносяться недоліки в організації праці та відпочинку найманих працівників, неритмічність роботи підприємства, простої, неоплачувані відпустки, недоліки в організації охорони праці, в нормуванні та організації оплати праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуторов В. А. Античная социальная утопия. Вопросы истории и теории. -Л., 1989.
2. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. -М., 1984. -Т.4. -С.378-379.
3. Гоббс Т. Избранные сочинения. -М., 1991. -Т.2. -С.93.
4. Бэкон Ф. Сочинения: -В 2-х т. -М., 1979. -Т.2. -С.382.
5. Основы конфликтологии: Учебное пособие /Дмитриев А.В., Запрудский Ю.Г., Казимирчук В.П., Кудрявцев В.Н.; Под ред. В.Н. Кудрявцева. -М.: Юристъ, 1997. -200 с.

6. Ващенко І.В. та ін. Загальна конфліктологія: Навч. посібник /Під заг. ред. І.В. Ващенко, С.П. Гіренська. -Х.: Оригінал, 2001. -384 с.

7. Зеркин Д.П. Основы конфликтологии: Курс лекций. -Ростов-н/Д: «Феникс», 1998. -480 с.

8. Запрудский Ю. Социальный конфликт: Политологический анализ. -Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовск. ун-та, 1992.

9. Куренной А.М., Миронов В.И. Практический комментарий к законодательству о трудовых спорах. -М.: Дело, 1997. -384 с.

10. Толкунова В.Н. Трудовые споры и порядок их разрешения: Учеб. пособие. -М.: Юристъ, 1996. -208 с.

11. Колосов В.К. Трудовые споры: Справочное пособие. -М.: Профиздат, 1986. -183 с.

12. Архипов В.Д. Подведомственность трудовых споров. -М.: Юрид. лит., 1980. -94 с.

13. Голощапов С.А. Понятие, виды, причины, подведомственность, трудовых споров: Учебное пособие. -М.: ВЮЗИ, 1984. -81 с.

14. Трудове право України: Навчальний посібник /За ред. П.Д. Пилипенка. -К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. -536 с.

15. Чаньшєва Г.И. Болотина Н.Б. Трудовое право Украины. -Х.: "Одисей", 2001. -512с.

16. Савченко А.А. и др. Трудовое право: Альбом схем: Учебное пособие. -Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2003. -134 с.

17. Злобіна О.Х. Характеристика експертами головних причин та умов виникнення колективних трудових спорів на рівні підприємства та галузі // Бюлетень Національної служби посередництва і примирення. -2002. -№ 1. -С.34-39.

Надійшла до редколегії 23.12.2005

КАБАНЕЦ В.А. К ВОПРОСУ О ПРИЧИНАХ ТРУДОВЫХ СПОРОВ

Рассмотрены причины возникновения конфликтных ситуаций в обществе, в частности, при реализации трудовых отношений.

***

KABANETS V.A. TO A QUESTION ON THE REASONS OF LABOR DISPUTES

The reasons of occurrence disputed situations in a society are considered, in particular, at realization of labor attitudes.

УДК (0.93)“1529”(476)

О.І. НЕЛІН, канд. юрид. наук, доц.

Київський університет туризму, економіки і права

ДО ПИТАННЯ СПАДКОВОГО ПРАВА ЗА СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1529 РОКУ

Досліджено становлення і розвиток спадкового права за Литовським Статутом 1529 р., визначені його закономірності та характерні риси.

Історія українських земель тісно пов'язана не тільки з монголо-татарською історією, але й з присутністю таких держав як Литва, Польща та Угорщина. Основна частина українських земель – Східна Волинь, Поділля, Київщина,

Чернігово-Сіверщина – у XIV-XVI ст.ст. входила до складу Великого князівства Литовського. Ця обставина суттєво вплинула на розвиток правової культури українського народу [1, с.114].

Актуальність дослідження історико-правових питань спадкування зумовлена зростаючим значенням приватної власності громадян і порядку її спадкування в умовах ринкової економіки, необхідністю розробки правового механізму, який би належно міг захистити права та інтереси громадян України. Тому всі питання спадкового права, як то: кому повинно перейти майно, у якому порядку й обсязі та ін. з найдавніших часів і до наших днів залишаються у центрі уваги держави, кожної людини і дослідників.

У науковій літературі історія спадкового права України викладена недостатньо і фрагментарно. Сьогодні, коли точиться гостра дискусія як на суспільному, так і на державному рівнях про визначення напрямків розвитку України, важливе значення має звернення до власних історичних витоків. Через певні історичні обставини у другій половині XVI ст., Україна опинилася у сфері впливу двох культур, двох цивілізацій - західної та східної.

Першим науковим дослідженням, присвяченим історії права Великого князівства Литовського, була праця Т. Чацького. Значний внесок у розвиток наукових досліджень історії права України зробив І. Данилович, який свого часу був членом кодифікаційної комісії М. Сперанського. Українські науковці почали досліджувати литовсько-руське законодавство, зокрема Статут 1529 р., з другої половини XIX століття. Такі відомі вчені, як Ф. Леонтович, Ф. Чарнецький, С. Бершадський, М. Владимирський-Буданов, М. Максимейко, Д. Багалій, Г. Демченко присвятили цій проблемі окремі праці. За радянських часів над текстом Статуту 1529 р. працювали С. Борисенко, І. Малиновський, О. Добров, М. Товстоліс, С. Лазутка, В. Пічета, І. Юхо, Я. Адамус, Ю. Вольф, С. Купшеба, Ю. Бардах, А. Ткач, А. Дубровіна.

Після проголошення незалежності України дослідження джерел права в українських землях у XIV-XVI ст.ст. зосередилося в Одеській національній юридичній академії, яка започаткувала видання текстів трьох Статутів мовою оригіналу з їхнім перекладом сучасною українською мовою.

Виходячи з зазначеного, автор поставив своїм завданням дослідити становлення і розвиток спадкового права за Литовським Статутом 1529 р., визначити його закономірності та характерні риси.

У XV – першій чверті XVI ст. змінилася суспільна і політична структура Великого князівства Литовського. Пани і магнати, яким належало більше половин земель держави, являли собою значну силу як в економічному, так і в політичному відношенні. Завдяки загальноземському привілею 1447 р., великий князь став повністю залежати від феодальної знаті. Вища аристократія займала в суспільстві пануюче становище, володіла величезними земельними угіддями, тримала в своїх руках суд і управління. Це викликало гостру протидію з боку шляхетського стану, який відмовлявся бути тільки об'єктом влади і намагався послабити політичний вплив аристократії, зрівнятися в правах з магнатами і панами. Опинившись у складі Литви, українські князівства мали сприятливі умови для свого соціально-економічного і культурного розвитку. Річ у тім, що литовці, за браком людей для управління своїми величезними завоюваннями (більшу частину Великого князівства Литовського складала українські землі), дозво-

ляли українській місцевій знаті обіймати найвищі адміністративні посади і продовжувати функціонувати, як і раніше, місцевим органам самоврядування. Така політика заохочувала українську знать приєднатися до переможців. Нарешті, на відміну від монголо-татар, на литовців не дивилися як на цілковитих чужинців [2, с.72]. Із подальшим культурним просуванням відсталіх литовців, що трималися язичництва, їхня верхівка швидко потрапила під культурний вплив своїх слов'янських підданих. Литовці запозичили місцеву систему організації адміністрації, суду та податкової організації. У корінних литовських землях з'явилися назви службовців, що існували за часів Київської Русі: намісник, городничий, ключник та ін. Багато князів із династії Гедимінасів прийняли християнство, одружилися з руськими князівнами. Українсько-білоруська мова стала офіційною мовою великокняжого двору і державної канцелярії [2, с.72].

Литва частково перейняла також українсько-білоруську культуру, традиції державного життя Київської Русі та Галицько-Волинського князівства, українське звичаєве право, норми "Руської правди" тощо. Коли ж розпочався процес зближення Литви та Польщі ситуація різко змінилася. Унаслідок Кревської унії 1385 р. було сформовано союз двох держав – Литви і Польського королівства, який докорінним чином змінив історію розвитку Литовсько-Руської держави. Кревська унія призвела до поступової ліквідації самостійності південно-західних князівств, забезпечила панування польських феодалів над населенням українських земель.

В умовах своєрідного політичного становища українських земель, що опинилися у складі кількох сусідніх держав, в Україні збереглася, в основних своїх рисах, правова система, яка склалася ще в давньоруській державі, хоча подальший розвиток феодальних відносин вимагав посилення регулятивної ролі права. Це виявилось, насамперед, у збільшенні кола конкурентних об'єктів феодального господарства, які захищалися правом, розширенні складу різних за своїм правовим становищем соціальних верств населення, зміцнення основ права привілеїв, загального посилення покарань за злочини, спрямовані проти економічного і політичного панування феодалів.

Особливу роль серед джерел права в українських землях Литовсько-Руської держави відіграла "Руська правда", що мала значний вплив на розвиток правових систем Великого князівства Литовського і Польського королівства. Урешті-решт в українських землях правова система сформувалася на основі синтезу місцевого звичаєвого права і нормативних актів у вигляді судебників, статутів, сеймових постанов, привілеїв та інших нормативно-правових актів Польського королівства і Великого князівства Литовського [3, с.187].

Спроби кодифікації у Польському королівстві робилися неодноразово, але вона так і не була здійснена, а польське право не було з'єднане однією системою. Умови для кодифікації законодавства у Великому князівстві Литовському були менш сприятливими, ніж у Польщі, тому тут і було створено власну правову систему. Першим таким збірником був Судебник Казимира IV 1468 р. Він був невеликим за обсягом, мав всього 25 статей, які регламентували процесуальні відносини, але були і норми матеріа-

льного, цивільного і кримінального права ("Руська Правда", привілеї і звичаєве право) [4, с.409].

Найважливішою пам'яткою Литовсько-Руської держави були статuti. Протягом шістдесяти років (1529-1588) литовський уряд тричі здійснював кодифікацію права, результатом якої стали три Литовські статuti: 1529 ("Старий"), 1566 ("Волинський"), і 1588 ("Новий"). Усі ці найвідоміші кодекси феодального права Великого князівства Литовського, що діяли на інкорпорованих до нього українських землях, були досить подібними один до одного, тому деякі дослідники трактували статuti як три послідовні редакції однієї і тієї ж пам'ятки. Але більшість вчених було доведено, що це були різні пам'ятки права. На сьогодні ця точка зору є пануючою. Ініціатива видання першого Литовського статуту належала шляхті, представники якої на Сеймі 1514 р. подали Великому князю Литовському прохання "дарувати" писані закони з яких було ясно, що існують шляхетські права і привілеї.

Вказати точну кількість артикулів Статуту 1529 р. неможливо, оскільки в списках, які дійшли до нас, вона є різною [5, с.21]. С. Лазутка висунув ідею, що в юридичному оригіналі артикули не мали нумерації [6, с.77]. За списком Дзялинського Статут складався з 13 розділів, які, разом із вступами до частини з них, поділялися на 242 (в деяких списках – на 243) артикули [5, с.21]. Перший розділ визначав компетенцію великокнязівської влади, другий регулював земську оборону, третій кодифікував особисті і станова права шляхти, четвертий містив норми сімейного права і визначав правовий статус жінки в питаннях землеволодіння і спадкування, п'ятий регулював опікунське право, шостий – регламентував судочинство і судовий процес. Інші розділи перераховують кримінальні злочини проти особи, власності тощо. Так, розділ сьомий носить назву "Про земські насильства, про побої і про вбивства шляхтичів", восьмий – "Про земські суди, про кордони і межі, про копи", дев'ятий – "Про лови, про пущі, про бортне дерево, про озера, про боброві гони, про хмільники, про соколині гнізда", десятий – "Про маєтки, які обтяжені боргами, і про заставу", одинадцятий – "Про головщини людей путних, селян і парубків", дванадцятий – "Про грабежі і про нав'язки", тринадцятий – "Про злодійство" [5, с.195-205]. Таким чином, Статут містив норми державного, цивільного, сімейного, спадкового, земельного, кримінального і процесуального права.

На відміну від систематизації права в західних країнах, де вона здійснювалась виключно на основі римського права й охоплювала тільки приватне право, у Великому князівстві Литовському систематизація торкалася і позитивного права, в тому числі і державного. В основу цієї систематизації були покладені нові принципи: суверенність державної влади, єдність права для всієї держави та її громадян і пріоритет писаного права. Проте закріплення різноманітних пільг і привілеїв для різних станів і груп людей, що були характерними для феодального суспільства, підірвало загальний принцип єдності права.

Розглянемо головні положення Статуту 1529 року щодо спадкового права, норми якого були чинними в українських землях, що входили до складу Литовської держави і Речі Посполитої. Як зазначав А.Й. Рогожин, питання, пов'язані з успадкуванням майна, отримали у Литовських статутах "досить ретельну правову регламен-

тацію", внаслідок чого "спадкове право виділилося у самостійний правовий інститут" [6, с.162].

У польсько-литовському праві розрізнялося спадкування за законом, заповітом і на основі звичаю. За феодального ладу зберігалася чисельна черга спадкоємців, спадкове право мало становий характер. При успадкуванні за законом Статут 1529 р. визнавав спадкоємцями дітей, братів, сестер, батьків та інших кровних родичів. Прогресивним, у порівнянні з аналогічними нормами законодавства інших країн Європи, був артикул 14 розділу IV, за яким діти від першої, другої, третьої, четвертої та інших дружин, скільки б їх не було, отримували рівні права на частку батьківського майна [5, с.232]. Статут передбачав випадки, коли спадкоємці за законом втрачали право на спадщину. Так, виключалася із числа спадкоємців за законом дівчина, яка одружилася без згоди батьків або опікуна; вдова-шляхтянка, що без згоди родичів одружилася з простолюдином; діти - визнані байстрюками; діти державних злочинців і деякі інші. [5, р.4, арт.10, 11, с.231].

Розрізнялося успадкування батьківського і материнського майна. Материнське майно: як нерухоме - маєтки, так і рухоме - гроші, золото, срібло, прикраси, одяг, мідь, коні, вози, килими тощо, - порівну розподілялося поміж дітьми, як синами, так і дочками [5, р.4, арт.12, с.231-232]. Батьківське майно: нерухоме майно, коштовності та рухоме майно передавалось за спадком лише синам [5, р.4, арт.12, с.231]. Таким чином, батьківське майно, у тому числі куплене, передавалось у "вотчину" лише синам, а дочкам - переважно виділявся тільки посаг [5, р.4, арт.12, с.231-232]. За відсутності синів, дочок та інших родичів, набуті маєтки переходили до близьких по батьківській лінії, а материнське майно мало перейти до тих спадкоємців, які були більш близькі до материнської маєтності. Разом із тим, слід зазначити, що Статут 1529 року не регламентував поняття "виморочне майно". Уперше у Великому князівстві Литовському таку норму було введено у II Литовському статуті 1566 р.

Тепер розглянемо докладніше правила успадкування, викладені у Статуті 1529 р. Вказується, що вдова, яка мала від чоловіка дорослих синів, повинна залишатися тільки при своєму віні, а сини мали бути допущені до всіх батьківських маєтків і майна, та повинні нести земську службу. Якщо ж вона не мала від чоловіка свого віна, то мала отримати у всьому рівну зі своїми дорослими дітьми частку у коштовностях та у майні, рухомому і нерухомому [5, р.4, арт.1, с.228]. Бездітна вдова, яка мала від чоловіка віно, отримувала тільки своє віно, а маєтки переходили до родичів. Якщо ж вона не мала від чоловіка віна, то залишалася на третій частці майна, поки не одружувалася, решта маєтку переходила до родичів, а ті мали нести земську службу [5, р.4, арт.2, с.228]. Мачуха, якщо мала дітей від другого чоловіка, то разом зі своїми дітьми від першого і другого чоловіка мала одержати рівну частку з маєтку та майна [5, р.4, арт.4, с.228-229]. Якщо ж чоловік помер і не доручив нікому виховувати своїх дітей, то дружина мала виховувати всіх дітей і управляти маєтком на правах вдови до повноліття дітей. Потім передати маєток дітям, а самій залишитися довічно на своєму віні [5, р.4, арт.6, с.229].

Закон передбачав можливість розпоряджатися майном за заповітом. Статут 1529 р. закріплював права і привілеї

землевласників. У Великому князівстві Литовському в період формування феодальних відносин земля не була об'єктом широкого товарообігу для більшості населення. Обмежений товарообіг землі допускався тільки в середовищі панівної верстви. До об'єктів нерухомого майна належали маєтки, орні землі, ліси, сіножаті, озера, річки тощо, а до рухомого – “інші всякі добра і пожитки”.

Статут розрізняв королівські, господарські, магнатські, шляхетські і церковні землі, правовий режим яких був різний. У залежності від способу надбання маєтки розподілялися на спадкові (отчизна, дідизна), вислужені або одержані в користування (володіння “до волі панської”) і куплені. Різним був режим розпорядження цими категоріями земель. Тільки власник купленого земельного володіння мав право розпоряджатися ним. Щодо спадкового і вислуженого майна, то власник мав право продавати, міняти, відчужувати, дарувати лише третину такого майна. Отже, закон визнавав можливість вільно розпоряджатися рухомим майном, а також купленою нерухомістю за допомогою заповіту, яка не входила до родового маєтку. Водночас не мали права заповідати неповнолітні, ченці, сини, які не були виділені, залежні люди, еретики, божевільні, ті, що тимчасово втратили розум і деякі інші особи [5, р.5, арт.14, с.239]. Багато питань, пов'язаних із спадковими правовідносинами, регулювалися нормами звичаєвого права. Закон визначав і порядок вчинення заповіту: “При укладенні заповіту на своє рухоме майно або куплений маєток має бути свідчення священника або інших свідків, або людей, які заслуговують довіру, або також “офіційного присяжного писаря”. Якщо ж після складання заповіту спадкодавець залишався живим, то він мав право відмінити свій заповіт стільки разів, скільки хотів. Останній заповіт, підтверджений його смертю і офіційно затверджений властями, вважався дійсним [5, р.5, арт.15, с.239]. Спадкодавець мав право “вільно куплений маєток, рухому річ за заповітом передати і продати, кому захоче” [5, р.5, арт.15, с.239]. Закон дозволяв заповідати куплений маєток на користь церкви, але при умові, що володілець маєтку буде нести “земську службу на коні і зі зброєю у відповідності до законів і постанов земських” [5, р.5, арт.15, с.239]. Закон також встановлював, що “при складанні заповітів мають бути присутні свідки, які заслуговують на довіру і знаходяться поза підозрою; тому свідками не можуть бути: перш за все ті, які самі не мали права складати заповіти, а також жінки, душеприкажчики або опікуни того заповіту та ті, яким щось відписано у тому заповіті” [5, р.5, арт.16, с.240]. Багато питань, пов'язаних із спадковими правовідносинами, регулювалося нормами звичаєвого права, які були настільки досконалими і авторитетними, що їх неможливо було витіснити з системи діючого права. Це й змусило законодавця санкціонувати

їх і визнати джерелом права. Тому не дивно, що і Литовський статут говорить, що справи про спадщину повинні були розглядатися переважно на підставі норм, взятих ще з “Руської правди” та звичаєвого права [7, с.26-27].

Таким чином, норми спадкового права були досить докладно регламентовані у Статуті 1529 р. Свобода заповіту поширювалася на рухоме майно і придбану нерухомість, яка “не входила у родинну власність” і яка, у свою чергу, могла перейти лише до найближчих родичів.

Підсумовуючи, зазначимо:

1. Статут 1529 р. розрізняв успадкування за законом, за заповітом і за звичаєм.

2. Статут 1529 р. детально регламентував випадки, за яких законні спадкоємці могли бути позбавлені спадкових прав.

3. Внутрішня нестабільність Великого князівства Литовського вплинула на характер правових норм Першого Литовського Статуту, які були, по суті, органічним поєднанням окремих норм “Руської Правди” і звичаєвого права.

Крім того, вивчення і наукове дослідження історичного минулого України, зокрема, інституту спадщини, допомагає з'ясувати, що спадкове право – це найдавніший інститут права, який залишається актуальним із позиції його дослідження, розвитку та вдосконалення, оскільки стосується особистих інтересів людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія України: нове бачення: У 2-х т. –Т.1 /О.І. Гуржій, Я.Д. Ісаєвич, М.Ф. Котляр та ін.; За ред. В.А. Смоляна. –К., 1995.
2. Субтельний Орест. Україна: Історія. –К.: Либідь, 1991. –512 с.
3. Історія держави і права України: Підручник. –У 2-х т. /За ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. –Т.1. –К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000. –648 с.
4. Полянська-Василенко Н. Історія України. До середини XVII століття: У 2-х т. –К., 1995. –Т.1. –640 с.
5. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. –Т.3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2-х кн. –Кн.1 /За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А.Панькова. –Одеса: Юридична література, 2002. –464 с.
6. Історія держави і права України. –У 2-х ч. –Ч.1 /А.Й. Рогожин. М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.; За ред. А.Й. Рогожина. –К.: Ін Юре, 1996. –368 с.
7. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. –К., 1986. –169 с.

Надійшла до редколегії 24.10.2005

НЕЛИН А.И. К ВОПРОСУ НАСЛЕДСТВЕННОГО ПРАВА ПО УСТАВУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1529 ГОДА

Исследовано становление и развитие наследственного права по Литовскому Уставу 1529 г., определены его закономерности и характерные черты.

***

NELIN A.I. TO THE QUESTION OF SUCCESSION LAW UNDER CHARTER OF THE LITHUANIAN GREAT PRINCEDOM OF 1529

Becoming and development of the law of succession under the Lithuanian Charter of 1529 is investigated, its laws and characteristic fig are determined.